

ОБРАЗ ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ГУМАНІТАРИСТИЦІ

*В статті досліджується образ жінки в українській гуманітаристиці.
В статье исследуется образ женщины в украинской гуманитаристике.*

Характерною рисою сучасного гуманітарного простору в Україні є критичний дискурс, в основі якого - ретроспективний перегляд української історіографії другої половини ХІХ – початку ХХ ст., зокрема, “жіночої теми”. Поява тоді в українській історіографії та літературній традиції жіночої проблематики зумовлювалася соціальними змінами, початком нових жіночих рухів і на цьому фоні зацікавленістю жінкою як особистістю. Крім того, зневіра в старих ідеалах, руйнація ієрархічної системи цінностей патріархального устрою, в якому жінці відводилася пасивно другорядна роль, зумовила сплеск жіночих сюжетів тієї епохи.

Образ “нової жінки” набув підвищеної актуалізації і в сучасному українському соціумі, що було зумовлено і стало можливим завдяки демократичним змінам після проголошення незалежності України, бо відомо, що фемінізм поширюється саме там, де існує потяг людини до свободи. До певної міри фемінізм можна розглядати як вимір демократії. Як зауважує С. Павличко: “можна ще раз повторити відому істину про те, що суспільство, яке дає жінкам рівні права з чоловіками в усіх сферах життя – демонструє рівень своєї цивілізованості і культури” [15, с.11]. Особливої актуальності в сучасній українській гуманітаристиці набуло питання щодо можливості існування в Україні взагалі фемінізму в історичному і сучасному контексті [17, с.167; 18, с.20]. Відповідь на нього намагались дати багато дослідників. У праці М. Богачевської–Хом’як про діяльність жіночих організацій домінантою є теза про те, що ці організації відіграли в історії України більш значну роль, ніж будь – які державні установи [25]. Та все ж таки треба визнати, що фемінізм – це західний феномен, невід’ємно пов’язаний із західною політичною історією. Європейська феміністична традиція має досить велику теоретичну базу, налічує величезну кількість наукових, публіцистичних праць, художніх творів, які справили значний вплив і на українську гуманітарну думку ХІХ – ХХ ст.

Зважаючи на недостатню дослідженість теми, автор ставить завдання простежити відображення образу жінки в українській гуманітаристиці.

До того ж, підвищена увага сучасних дослідників щодо гендерно-фемінологічної проблематики зумовлена майже загальним визнанням специфічного становища жінки в історії України. Матріархальна міфологема про панівне становище жінки в українському історичному соціумі

народилась саме у ХІХ ст. і продовжує активно експлуатуватись в сучасній гуманітаристиці.

Той історичний факт, що українці до ХІХ ст. жили за Литовським статутом, який передбачав шлюбні контракти, право жінки на власність, що в Україні ніколи не було Домострою, досить поширеного в Росії, давали українським історикам підстави аргументувати тезу щодо прогресивності сімейно-шлюбного законодавства в українському соціумі, яке передбачало певні привілеї жінки. О.Левицький, наполягав на тому, що українська жінка мала особисту і майнову свободу, завдяки якій “грала активну роль в суспільному житті” [24, с.112].

Наприкінці ХХ ст. внаслідок більш прискіпливого і критичного погляду дослідників на жіночу історію були висловлені деякі сумніви з приводу того, що не слід себе тішити і говорити про “якусь особливу роль жінок в українському суспільстві, мало не про якийсь традиційний український матриархат, який при ближчому розгляді приписує жінці роль Березині – своєрідної богині-раби, такої, що береже домашнє вогнище, поки мужі воюють, пиячать або займаються інтелектуальними вправами” [15, с. 14]. Зважаючи на весь радикалізм подібного зауваження, слід констатувати, що в рамках домінуючої протягом майже всієї історії України патріархальної традиції, образ жінки розглядався переважно крізь призму родинних стосунків, бо, як стверджував В.Шульгін, ”...визначальною головною сферою діяльності жінки завжди була родина” [22, с. XV].

“Нова жінка” [16, с.71] в українському просторі асоціюється, перш за все, з такими відомими постатями, як Наталя Кобринська, Олена Пчілка, Мілена Рудницька, Леся Українка, Ольга Кобилянська, Христина Алчевська, Анна Павлик, Софія Морачевська, яким властиві були свобода і гострота почуттів, прагнення до творчої й громадської самореалізації. Їхня діяльність була спрямована на те, щоб вийти за межі патріархального суспільства, руйнуючи традиційні поняття патріархальних цінностей, фемінності, визначальних для європейської культури впродовж століть, подивитися на жінку по-новому, пізнати і спробувати розкрити таємницю жіночої природи і душі.

Українським літературним модерном була створена справжня галерея жіночих образів, що може бути об’єднана спільною назвою “нова жінка”. З іншого боку, українськими істориками, починаючи з середини ХІХ ст., активно досліджувалась жіноча історія і переконливо та аргументовано доводилось, що характер, менталітет української жінки, навіть мода, якої вона дотримувалась, сформувались під впливом європейської традиції. Погляд істориків на жінку, її місце в суспільстві, правове становище – це погляд науковців, що сягав у глибину століть і був суттєвим прогресом у формуванні й розвитку української фемінології.

Природно, що перші прояви фемінізму як інтелектуальної течії, зароджуються і формуються в Україні в межах західноукраїнського простору, який був, хоч і провінційною, але все ж таки складовою частиною

Австро-Угорщини. Як вважається, фемінізм в Україні як інтелектуальна течія народився і існував з 80-х років XIX ст. [17, с.172] і пов'язаний з іменем Наталії Кобринської, яка була не тільки засновником першої жіночої організації, але й ініціатором і фундатором феміністичної традиції української літератури, підхопленої і продовженої Ольгою Кобилянською, Оленою Пчілкою, Лесею Українкою. Їхні феміністичні твори ламали народницькі стереотипи, модернізували, інтелектуалізували і лібералізували українську культуру.

“Нові жінки” Лесі Українки і Ольги Кобилянської були, перш за все, сильними особистостями, спроможними кинути виклик суспільству, загартовані “морально, психологічно, інтелектуально, хоч і не вчилися, як їхня авторка, в університетах. [16, с.72]. “Безлика жінка” була перетворена на “людину” та “царівну” із неабияким інтелектом, силою волі, високою мораллю та інтелігентністю. Сама ж О.Кобилянська відзначала, “... що побіч до теперішніх Марусь, Ганусь і Катрусь можуть стати і жінки європейського характеру, не спеціально галицько-руського” [20, с.22]. Як зауважує Т. Гундорова, ще один “виклик, до якого вдалась О. Кобилянська, полягав в тому, що вона, за її власним визначенням, створила новий жіночий тип - “думаючу жінку” [10, с. 69].

Образ “нової жінки”, що був поширений в ті часи у Європі від Відня до Лондона, від Мюнхена до Брюсселя і Парижа, асоціювався понад усе із її незалежністю як єдиній можливій запоручі повноцінного жіночого існування. Але, сприйняття “нової жінки” в Європі і в Україні було різним. Для Європи поява “нової жінки” сприймалась як “стихийне лихо”, як “анархічна постать, яка загрожувала перевернути світ з ніг на голову й опинитися зверху в дикому карнавалі соціального і національного хаосу” [2, с.26]. В Україні поява “нової жінки” сприймалась не до такої міри драматично, оскільки патріархальні традиції виглядали в українському суспільстві надзвичайно фундаментальними і непохитними.

Жіночий образ, що складався в історіографії, доповнюючи літературний, мав свій духовний стрижень, і ніс окреслене ідеологічне навантаження. Він був спрямований викликати почуття гордості, розвіяти комплекс меншовартості та формувати в українців усвідомлення власної європейськості. За твердженням О. Левицького, Україна ніколи не переривала близьких зв'язків із Європою і відчувала на собі її постійні впливи, внаслідок чого в українську побутову та інтимну сферу проникало багато європейських понять та уявлень, в тому числі і про стосунки між чоловіком та жінкою [24, с.550].

Для європейської культури були характерними “правила ввічливості, які стали необхідними по відношенню до жінки” [26,с.19], відзначав В. Іконніков, що присвятив одну із своїх праць європейсько-російській етнокультурній контрверсії в історичній фемінології. У роботі В. Іконнікова було показано, що ставлення до жінки в Європі було вишукано галантним,

адже середньовічна європейська культура взяла за основу рицарське гасло “Бог і дами”. На думку історика, більш за все вражала російських послів у західному світі свобода, яка надавалась жінкам. Історик цитував у своїй праці враження від перебування у Флоренції посла царя Олексія Михайловича, а також П. А. Толстого, який опинився у 1697 р. у Варшаві. Вони були здивовані тим, що європейські жінки могли з’являтися у товаристві чоловіків на розважальних заходах, де на їхню честь промовлялись тости. До того ж, жінки могли перебувати на людях у відкритому костюмі і без покритої голови [26, с.18-19], чого неможливо було уявити для російської жінки, яка, якщо їй траплялось опинитися у публічному місці, повинна була закутуватись з голови до п’ят. Мода європейської жінки відрізнялась не стільки розкішшю, скільки елегантністю. Плаття ж жінки, за вимогами російської моди XVI – XVII ст., було без форми, наближувалось до стандартів одягу монахинь, в якому не допускалось лінії талії і навіть натяку на форму жіночого тіла. Обов’язковим атрибутом жіночого вбрання була фата, що мала закривати голову і шию. З моди вийшли навіть браслети, оскільки вони могли виявити лінію жіночої руки. Ідеал російської красуні домостроївського часу – біле обличчя, червоні щоки, тонкі пальці, велика нога і, найголовніше, грубезний стан, з чим особливо не могли примиритися європейські мандрівники, бо мали інші уявлення про жіночу красу.

Одним з яскравих прикладів на підтвердження гіпотези про несумісність європейсько-українського та азіатсько-великоруського стереотипів жіночого образу була відома історія сімейного життя А. Курбського, на яку посилювалась більшість істориків і яка, судячи за кількістю матеріалів, що з’явилися у той час, мало кого з них залишила байдужими [26; 27; 28; 29]. Історія одруження, а потім драматичного розлучення А. Курбського і представниці відомого волинського князівського роду М. Гольшанської, була хрестоматійно показовою. Як зауважує В. Іконніков, “ідеал жінки у Курбського був зовсім іншим” і не виходив за межі московсько-домостроївського канону. А. Курбський оцінював свободу і права, які надавав жінці Литовський статут, як зло, що розбестило суспільство і обернулось для нього крахом [26, с.43].

В українській культурі тенденції, важливі для мистецько-гуманітарного процесу кінця XIX – початку XX ст., не були згодом ні засвоєні, ні належно проаналізовані. “Феміністична ідея вмерла в Україні водночас із перемогою соціалістичної революції” [17, 181], а історико-культурна спадщина опинилась поза європейською рецепцією.

Відродження ж цієї ідеї, як уже згадувалось вище, відбулось лише в 90-х рр. XX ст. Роботи С. Павличко, Т. Гундорової, Л. Смоляр, О. Кісь, Н. Старченко та інших продовжували перерваний процес творення інтелектуальних дискурсів щодо оновлення української фемінологічної гуманітаристики.

У 90-ті роки XX ст. склалася ситуація, коли доробок української літератури поповнився резонансними феміністичними художніми творами, літературознавства – літературно-критичними працями, автори яких

розглядають українську літературу під феміністичним кутом зору, історіографії – сучасною історичною фемінологією.

Намагаючись моделювати жіночий образ нової епохи, дослідники звертають в першу чергу увагу на його суперечливість і одночасну різноманітність. О. Кісь виокремлює такі жіночі стереотипи, як “Берегиня”-образ, який штучно був сконструйований ще на початку незалежності; “Барбі” – жінка схожа на однойменний ляльковий персонаж, спосіб життя якої є існуванням гарної та дорогої ляльки. Нарешті, “ділова жінка” і “феміністка” – образи, які посідають в українському сучасному соціумі, на думку авторки, маргінальне становище [23, 1 – 21].

Сучасна українська гуманітаристика, що включає широке поле історії, літератури та літературної критики, продовжуючи фемінологічні традиції другої половини XIX – початку XX ст., розглядає жінку під новим кутом зору, відповідно до культурно-соціальних трансформацій та модерної рецепції її як самодостатньої особистості.

1. Агеєва Віра. Жінка в поштовтневій прозі: парад стереотипів// Слово і час. – 1991. – №6.
2. Агеєва Віра. Нова жінка у прозі В. Домонтовича// Слово і час. – 2002. – №10.
3. Агеєва Віра. На сторожі старожитностей// Критика. – 2001, – №10.
4. Агеєва Віра. Інтелектуальний портрет // Соломія Павличко. Фемінізм. – К., 2002.
5. Агеєва В. Поетеса зламу століть. – К., 1999.
6. Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1995.
7. Богачевська-Хом’як М. Націоналізм та фемінізм – одна монета спільного вжитку// І. Незалежний культурологічний часопис, – 2000. – №17.
8. Гундорова Т. Погляд на Марусю// Слово і час. – 1991. – №6.
9. Гундорова Т. Жінка і дзеркало// І. Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – №17.
10. Гундорова Т. *Femina Melancholica*: стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. – К., 2002.
11. Забужко О. Польові дослідження з українського сексу. – К., 1998.
12. Забужко О. В українській культурі не було місця для осмислення екзистенційного досвіду жінок// Дзеркало тижня. – 2003. – №4 (429). 1 лютого.
13. Зборовська Ніла (Марія Ільницька) Феміністичні роздуми на карнавалі мертвих поцілунків. – Львів, 1999.
14. Кісь О. Дефініції фемінізму// І. Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – №17.
15. Павличко С. Чи потрібна українському літературознавству феміністична школа // Слово і час. – 1991. – №6.
16. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. – К., 1999.

- 17.Павличко С.Фемінізм. – К., 2002.
- 18.Хома Таня.Чи був фемінізм в Україні ?// Ї:Незалежний культурологічний часопис. – 2000. – №17.
- 19.Українка Леся. Зібр. творів: У12 т. – К., – Т. 12.– 1979.
- 20.Кобилянська О. Твори: В 5 т. К., – 1963. – Т. 5
- 21.Кобилянська О. Вибрані твори: В 3 т. К., – 1952. – Т.3.
- 22.Шульгин В. О состоянии женщин в России до Петра Великого. Историческое исследование. – К., 1850.
- 23.Кісь Оксана. Моделі конструювання гендерної ідентичності жінки в сучасній Україні// Ї: Незалежний культурологічний часопис. – 2002, – № 27.
- 24.Левицкий О. О семейных отношениях в Юго-Западной Руси в XVI-XVII вв.// Русская старина. – 1880, ноябрь.
- 25.Богачевська – Хом'як М. Білим по білому. Жінки в громадсько-політичному житті України 1884 – 1939. – К., 1995.
- 26.Иконников В. С. Русская женщина накануне реформы Петра Великого и после нее. Сравнительно-исторический очерк. – Киев, 1874.
- 27.Жизнь князя Андрея Михайловича Курбского в Литве и на Волыни. – К., 1849. – Т.2.
- 28.Мордовцев Д. Русские исторические женщины. Популярныe рассказы из русской истории. Женщины допетровской Руси. – СПб, 1874.
- 29.Левицкий О. Южно-русская женщина в XVI – XVII ст. // Иллюстрированный сборник Киевского литературно-аристократического общества. – К., 1900.